

İNCELEME-ARAŞTIRMA

YAKIN DÖNEM TÜRK ROMANLARINDA
REDDİMİRAS OLARAK ANNELİK ALGISI
VE YENİ BİR KADINLIK TANIMI

Gizem Akyol*

THE PERCEPTION OF MOTHERHOOD
AS A DISCLAIMER OF INHERITANCE IN THE NOVELS
OF NEAR PAST AND A NEW DESCRIPTION OF FEMININITY

ÖZ: Bu makalede, kadınlarla ilgili meselelerin anneliğe indirildiği toplumsal hafızaya ters düşmek pahasına da olsa kadınlara kendi kimliklerini oluşturabilmek ve ona sahip çıkmak için bir fırsat sunan ve 1980 sonrasında yazılan bazı romanlardaki “annesizlik” olgusu irdelenmiştir. Kadınları edebi düzlemde özgürleştiren bu romanlarda annesizlik; kadını düşünceleriyle yalnız bırakmak, yaşamı sorgulamasına imkân tanımak ve vardığı noktada fikirlerini uygulayışını seyretmek için bir fırsat anlamlarına gelmektedir. Dünya tarihinin en büyük yapıtlarından olan Sofokles’in trajedisinde, *Hamlet*’te ve *Karamazov Kardeşler*’de oğullar, babaları öldükten veya onu kendi eliyle öldürdükten sonra özgürleşirler, benliklerini bulurlar. Edebiyatımızda buna benzer bir kendini bulma macerası Tanzimat’ta olduğu gibi babasızlıkla değil, çok uzak bir gelecekte yazılan romanlardaki anne kaybıyla gerçekleşir. Toplumsal hafızanın öteden beri kadınlık ve annelik konusunda muhafaza ettiği değerlere başkaldıran romanlarda annelik algısının değişimi ve annesizlik kadını kendi olma yolundan alıkoyduğu düşünülen geleneğin aradan çekilmesini ifade etmesi bakımından önemlidir. Romanlardaki kadınlar, kadınlıkla ilgili o güne kadar söylenen hiçbir tarife uymayan, tercihleri göz önünde bulundurduğunda Türk romanının yeni kadın tipleridir.

Anahtar Kelimeler: kadın, annelik, algı, Türk romanı.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, (akyol.gizem@gmail.com). Yazı geliş tarihi: 07.09.2018. Kabul tarihi: 27.09.2018.

ABSTRACT: In this article, the idea of “motherlessness” in some novels written after 1980’s was examined to reveal how they helped women to form their identities and give them an opportunity to own it, even though it contradicts collective consciousness and women’s affairs are being reduced to motherhood. In these novels, motherlessness means helping woman to be free on the basis of literary World, the opportunity to be left alone with her own ideas and question life, and to watch her practice from her point of view. In the tragedy of Sophocles, one of the greatest works of world history, the sons in Hamlet and the Karamazov Brothers are freed and self-centered after their sons killed their father or killed him by their own hands. A similar self-discovery adventure in our literature takes place in the Tanzimat Period, not in the fatherlessness, but in the loss of motherhood of the novels written in the distant future. It is important to note that in the novels that rebel against the values that collective consciousness has preserved about femininity and motherhood the change in the perception of motherhood and the motherlessness are the withdrawal of tradition. The women in the novels are the new version of the female character in Turkish novels, considering the preferences of the day they do not fit any description mentioned until that day.

Keywords: woman, motherhood, perception, Turkish novel.

...

Giriş

1. Osmanlı Edebiyatında Kadın ve Annelik

Özellikle toplumsal kırılma dönemlerinde devlet iktidarını ele geçiren bütün taraflar, kadın haklarını ve kadının toplumsal statüsünü içeren programlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda kadın meselesi toplumsal bir proje olarak karşımıza çıkar ve gerek Tanzimat döneminden başlayarak Osmanlı’da; gerek ulusal kimliğin inşası sürecinin yaşandığı erken Cumhuriyet döneminden günümüze kadar ideolojik mücadelenin bir parçası olarak ele alınır.

Osmanlı toplumunda başlangıçta yalnızca askeri ve ekonomik düzenlemeleri içeren Batılılaşma projesi, özellikle 1839-1918 yılları arasında sosyal içerikli reformların yapılandırılması gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu dönemde devlet ve aydınlar Osmanlı’nın Batı karşısındaki konumunu güçlendirecek pek çok konuyu reform kapsamına alır. Bunların içinde kadın ve aile konusu geniş bir yer tutar. Tanzimat döneminde (1839-1876) toplumsal değişim ve dönüşümün toplumun en küçük birimi olan aile yapısında gerçekleştirilecek yeniliklerle mümkün olacağına inanılmıştır. Ancak burada ailenin yapısal değişiminden ziyade, ailenin meydana geliş şartları tartışmaya

açılır. Öncelikli gündem kadının ve erkeğin tanışma biçimleridir. Ayrıca bu dönemde, annelik meselesinin ciddi olarak vurgulanışı dikkat çeker. “Daha açık bir ifadeyle eğitimden miras hukukuna, siyasi haklardan cinsiyetler arası ilişkilere kadar pek çok konu Müslüman Osmanlı kadınları söz konusu olduğunda ‘annelik’ kavramı etrafında ve bu kavramla ilişkili olarak tartışılmıştır. Osmanlı kadınları anne olmaları ve ileride anne olacakları ön kabulünden hareketle (...) edebiyat, basın ve ‘öğüt literatürü’ olarak tanımlayabileceğimiz yazın türleri vasıtasıyla” kötü anneliğin yol açacağı sorunlar üzerinden ele alınmıştır.¹

Osmanlı aydınlarından Fatma Aliye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*’de kadın “ne derece malumatlı olursa onun agûş-ı terbiyesinde büyüyecek” çocukların o kadar “âli terbiye” göreceğini ve “ileride mensup olduğu kavmin terakkisine, saadetine çalışacak” kişilerin bu çocuklar olacağını söyler.² Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî* (1899) adlı eserinde “çocukların ilk mektebi validelelerinin agûş-ı şefkatidir” dedikten sonra kadın eğitimi ile çocuk terbiyesi arasında bir ilgi kurar.³ Ahmet Mithat, çocuk yetiştirmede annenin ve babanın vazife-i maddiye ve vazife-i maneviye olmak üzere iki asli görevi olduğunu altını çizer. Vazife-i maddiye, çocuğun bakımına ve beslenmesine yönelikken, vazife-i maneviye ruh terbiyesine dayanır. Ahmet Mithat, vazife-i maneviyenin önemini sayfalarca anlattıktan sonra, burada asıl görevin kadınlara, yani annelere düştüğünü ısrarla vurgular, kadının/annenin iyi eğitim almasını da erkeklerin yol göstericiliğine bağlar.⁴ Osmanlı aydınları, yeni düzenin yeni bireyini yetiştirme noktasında kadın eğitimine önem vermiş ve aslında kadın özgürleşmesini de bu çerçevede sınırlandırmıştır. “19. yüzyıl, doğru kadınlık kültürünün yükseliş yıllarıdır ve aile hayatıyla anaçlığın kutsandığı bir yüzyıldır.”⁵ Bu yaklaşımı, aydınlanma düşüncesinin ya da modernleşme sürecinin gelecek tasavvuruna bağlamak mümkündür. İdeal bir gelecek ile iyi anneler tarafından yetiştirilecek nesiller arasında bir ilgi olduğu düşünülürse, anneliğin de siyasal bir aygıt olarak iş gördüğü rahatlıkla söylenebilir.

Buna karşın bazı çelişkiler de görülür: İslâmi bağları, aile kültürünü ayakta tutan önemli bir unsur olarak gören Tanzimat aydınları, kadının hak ve özgürlüklerini de Müslümanlıkla uyumlu olacak ölçüde savunmuşlardır. Batılılaşma, bir yandan yeni bir ufuk olurken; diğer taraftan İslâmi değerlerle uzlaşması mümkün olmayan değerler üretmektedir. Bu bağlamda Ahmet Mithat *Mesâil-i Muğlâka* (1898) adlı

¹ Demirci-Yılmaz, “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1870-1950)”, s. 67-68.

² Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, s. 20.

³ Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiî*, s. 29.

⁴ *age.*, s. 29.

⁵ Stacey, “Aile Öldü, Yaşasın Ailelerimiz”, s. 170.

romanında kadınların çocuk sahibi olmak istemeyişlerini Batılılaşmanın olumsuz etkilerine bağlar ve bu durumu eleştirir. Tanzimat'tan sonra kadın üzerine bir söz patlaması yaşanmışsa da erkek ailenin, devletin bekası için daima ön plandadır. Bunun en belirgin örneği Tanzimat romanlarında görülür. Jale Parla'nın belirttiği gibi Tanzimat romanlarının en dikkat çeken özelliği romanlardaki erkek karakterlerin babalarının olmayışıdır. Babasızlık (bir bakıma otoritesizlik) hem geniş mânâda Osmanlı padişahını simgeler hem de Osmanlı yazarlarının babasızlığını/öncesizliğini vurgular. Romanlarda erkeğin veya babanın olmaması ile ailenin/devletin dağılması arasında ilgi kurulur; otorite ihtiyacı İslâmi epistemoloji ile giderilmeye çalışılır. Bu romanlardaki anneler, oğullarının sefih hayatına son verebilmek ve onları eve bağlayabilmek için çeşitli çarelere başvurursa da bu çabaları sonuçsuz kalır, kadına yüklenen asli annelik görevi işlevsizleşir.

Servet-i Fünûn döneminde ise kadın görelî olarak daha öndedir. Bu dönemde kadının aşkı arayış serüveni başlar. Tanzimat romanlarında erkeğin tekelinde olan aşk kavramı, Servet-i Fünûn'da kadının tekeline geçer; hatta yasak aşk kavramı gündeme gelir. Bu dönemde kadın artık seçtiği erkekle evlenebilmekte, eğitim alabilmekte hatta eşiyile baş başa yaşayabilmektedir. Bu, Osmanlı edebiyatında yeni bir durumdur. Ancak Duben ve Behar'ın da belirttiği gibi bütün bu özgürlük ve aşk belli sınırlar dâhilinde kabul edilmekte ve aşk "evcilleştirilmekte"dir.⁶ Burada kadın, aşk ve annesizlik kavramları bir yerde keşişir: Cinsellik. *Aşk-ı Memnu* (1900) romanında Bihter, cinselliği aşkla temizlemeye çalışır ve aşk, anne olmadığı için yaşaması makbul görülen bir duygu olarak sunulur. Kadın, anne olmadığı sürece özgürdür. "Kadına çizilen bu sınır ise, Batılılaşma etkisi altındaki edebiyatın, annelik rolünü dışarıda bırakarak ilerlemesine yol açmaktadır. Nitekim Tanzimat döneminin, anneleri işlevsizleştirilmesi; Servet-i Fünûn döneminin de aldatan kadınları anne kimliğinden yoksun kılması" bu durumun göstergelerinden biridir.⁷

Kadın meselesiyle ilgili tartışmalar, II. Meşrutiyet'e kadar Batılılaşma ve İslâmiyet ekseninde yaşanırken; II. Meşrutiyet'ten sonra Batılılaşma ve milliyetçilik hareketleri çerçevesinde ele alınmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile beraber devlet destekli feminizm bağlamında kadına yepyeni bir sorumluluk verilir: Ulusun anneleri olma görevi.

2. Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Kadın ve Annelik

Cumhuriyet'in ilanından, Cumhuriyet'in kurumsallaşma yılları olan 1950'lere kadar ideal Türk kadını yaratma çabası söz konusudur. İdeal Cumhuriyet kadını, her şeyden önce Cumhuriyet değerlerini sindirmiş ve bu değerleri çocuklarına aktarabilen,

⁶ Duben ve Behar, *İstanbul Haneleri*, s. 102.

⁷ Başer-Çoban, *Tanzimat ve Servet-i Fünûn Romanlarında Anneliğin Kaybı ve Çocuksuzluk*, s. 5.

bununla birlikte bakımlı, spor yapan, çalışan bir kadındır. Burada kadının görev ve sorumlulukları o kadar artmıştır ki bütün bunlara ilaveten “beden terbiyesi sayesinde neşeli, mutlu ve doğurgan olabilen kadın” olması beklenmiştir.⁸ Deniz Kandiyoti’ye göre “nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kadınların konum ve davranışlarının cemaatin ‘hakiki’ kimliğiyle uyumlu ve onu tehdit etmeyecek şekilde oluşturulması hedeflenmiştir.”⁹

Cumhuriyet’in annelik konusunda kadınlardan beklediği görevler olduğu açıktır. Anadolu’da Milli Mücadele hareketini örgütleyen gruplar “Müslüman Türk kadınlara anneliğin, toplumun geneline de nüfus artışı ve çocuk sahibi olmanın önemini” anlatmışlardır.¹⁰ Bu çalışmalar, bir dizi yasal adımla pekiştirilirken, tıpkı Osmanlı’nın son dönemlerinde olduğu gibi “yeni Cumhuriyet’in yeni insanını yetiştirmeye odaklı pronatalist (*herkesin anne-baba olmasını öğütleyen siyasi düşünce*) bir siyaset, aslında bir tür ‘çocuk davasının’ benimsenmesini salık veren çabalarla da ivme” kazanmıştır.¹¹ Kadının bir proje olarak görüldüğü bu anlayış, “kadınların durumunu iyileştirmenin reformcu hükümetler tarafından eski rejimi parçalamada kilit bir öge olarak görülmesi” yaklaşımıyla da pekişmektedir.¹² Buradan hareketle Deniz Kandiyoti, Türk kadınlarının kurtulmuş; ama özgürleşmemiş olduğunu ifade eder.¹³

Kadınların konumundaki herhangi bir değişikliğin, ancak ve ancak ulusal çıkarlara uygun olduğunda kabul edilebileceği, kadınların kamusal hayatta var olmalarının “erkek gibi” görünmelerinden geçtiği Cumhuriyet yıllarında “... kadınların özgürleşmesi ahlâki yenilenme söylemiyle ifade edilebilen bir ulusal diriliş projesinin parçası ve bileşeni olarak sunulabiliyordu. Bu türden bir feminizmin yaygın özelliği, aslında geçmişten esaslı bir kopuşu temsil ettiği halde kendisini böyle sunmayıp daha uzak ve sözde sahici kökenlere atıfta bulunmasıdır.”¹⁴ Erken Cumhuriyet döneminde de İslâmiyet öncesi Orta Asya Türk tarihine atıfta bulunulmuş ve kadınların bu dönemdeki toplumsal konumu örnek gösterilmiştir. Cumhuriyet’in kurumsallaştığı ilk dönemin edebi ürünleri de devletin bütün bu ideolojik yaklaşımlarını destekleyen bir içeriğe sahiptir. Erken Cumhuriyet döneminde kadınlar özgürleşmiş ve bunu simgesel olarak “peçe”yi atarak da gerçekleştirmiştir. Ancak Kandiyoti’nin de vurguladığı gibi artık kadınlar için yeni bir peçe söz konusudur; o da “cinselliği bastırma peçesi.”¹⁵ Dönem romanlarındaki kadınlar adeta sembolik bir zırh içinde tasvir edilir: Kısa saçlı, atletik,

⁸ Demirci-Yılmaz, agm., s. 84.

⁹ Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, s. 147.

¹⁰ Demirci-Yılmaz, agm., s. 81.

¹¹ agm., s. 83.

¹² Kandiyoti, *age.*, s. 75.

¹³ *age.*, s. 78.

¹⁴ Badinter, *Kadınlık mı? Annelik mi?*, s. 167.

¹⁵ Kandiyoti, *age.*, s. 161.

makyajsız, gösterişsiz olarak. Kamusal ataerkilliğe dayalı sistem içinde “kadınlar artık kamusal alanda dışlanmazlar; ama kamusal alanda ezilirler.”¹⁶ Burhan Cahit Morkaya’nın Cumhuriyet’in ilk yıllarında basılan *Ayten* (1927) adlı romanı, kadının çalışma hayatına adım atmasıyla birlikte yaşadığı sorunları irdeler. Romandaki şu cümleler, kadının yaşadığı korkuları ifade etmesi bakımından önemlidir: “Biz öyle bir neslin kadınlarıyız ki arkamızda erkeği mutlak ve yegâne varlık olarak telakki eden bir harem hayatı mevcutken, taze ve samimi sevgilerle dolu kalbimiz ve tecrübemiz, silahsız, avare başlarımızla erkeklerin arasına karıştık.”¹⁷

1930’lardan itibaren “yaygınlaşan yerli seksoloji literatürü kadın bedeninin doğurganlık-cinsellik ekseninde nasıl disipline edileceğinin, bekârlık ve çocuksuzluğun sebep olduğu anomalilerin ve yine annelik vazifesinin milli menfaatler açısından öneminin altını çizer, evliliğin teşvik edilmesini ve doğurganlığın artırılmasını salık verir.”¹⁸ 1931’de *Cumhuriyet* gazetesine röportaj veren dönemin edebiyatçılarından Şaziye Berrin Hanım,¹⁹ yeni Türk kadınının asli görevlerini şöyle sıralar: “İyi bir kadın, yuvasının refahı için çalışan, kocasını çok sevmesini bilen, en büyük meziyeti şefkat olan kişidir. Kadınlar, ‘ev denilen o küçük kâinatı’ yaratmaya ve yükseltmeye, ülkesine yararlı evlatlar yetiştirmeye mecburdurlar.”²⁰

Bütün bu söylemler, genç Cumhuriyet’in modern annelik kurgularının Osmanlı’dan ciddi bir kavramsal miras devraldığını göstermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın özgürlüğü gibi konular Batı’ya ve onun kültür emperyalizmine teslimiyet; bununla birlikte Osmanlı’nın son dönemlerinde İslâmi geleneğe, Cumhuriyet’in erken döneminde ise ulusal geleneğe ihanet biçiminde yorumlanmaktadır. İdeal anne ve ev kadınlığı, görünüşte Batılılaşmış (*giyim-kuşam ve makyajı ile eğlence-şehir hayatında artan görünürlük*) kadın imgesi ile birlikte yürütülmüştür. Bu durum büyük ölçüde günümüzde de geçerliğini korumaktadır.

3. Edebiyatımızda Kültürel Cinsiyetçilik Ekseninde Kadın ve Annelik

Türk edebiyatında Doğu ve Batı kavramlarına cinsel terimlerle yaklaşılmıştır. Bu yaklaşım; kadını anaçlığıyla, doğurganlığıyla algılayan kolektif bakış açısının başka bir düzlemde devam ettiğini gösterir. Tanzimat dönemi aydınlarından Şinasi’de yaşlı

¹⁶ Badinter, *age.*, s. 164.

¹⁷ Morkaya, *Ayten*, s. 12.

¹⁸ Demirci-Yılmaz, agm., s. 86.

¹⁹ Şaziye Berrin’in Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları çerçevesinde yazılan *Baybiçe* (1933) romanında Cumhuriyet’in Türk kadınlara sunduğu imkânlar anlatılır ve Osmanlı toplumundaki kadın algısı eleştirilir.

²⁰ Demirci-Yılmaz, agm., s. 86-87.

akıl, Namık Kemal’de olgun fikir olarak ele alınan Doğu her zaman erkektir. Batı ya da “Avrupaysa bazen bozulmayı bekleyen bakire, bazen baştan çıkaran kadın, bazen ihtiyar kahpe, bazen yutucu dişi olsa da hemen hepsinde dişil özellikleriyle karşımıza” çıkar.²¹ Tanzimat döneminde Batı’dan yapılan ilk çevirilerde Avrupa’nın çeviri yoluyla ehlileştirilebileceği, fethedilebileceği inancı söz konusudur. Doğuyla Batı’nın sentezini bu iki kültür arasında yaşanacak evlilik biçiminde sembolize eden aydınlar, bu evlilikte Doğu’yu güçlü erkek, Batı’yı ise edilgen ve fethedilmeyi bekleyen bir kadın olarak düşünmüştür. Jale Parla, Tanzimat yazarlarının Batı’yı ya da “Avrupa’yı evliliğin edilgin ögesi olarak gösteren bu erkek egemen evlilik metaforunu” Osmanlı kültürünün camiacı yargılarının, mutlakçı düşünce sisteminin bir işareti kabul eder.

Bu algı Cumhuriyet’ten sonra Peyami Safa’da, Cemil Meriç’te de görülür. Peyami Safa’nın neredeyse bütün romanlarında Doğu ruhtur ve erildir. Cemil Meriç’e göre de Doğu’nun cinsiyeti erkektir. Doğu’nun, evliliğin baskın tarafı olduğu inancı bilinçaltı okuması olarak bir güven ve kendine yeterlik duygusu şeklinde düşünülebilir. Kadını “öteki” olarak görme anlayışı, Batı karşısında yaşanan yenilginin artık apaçık görülebilmesinden sonra taraf değiştirmiş ve “yaşlılık, olgunluğu ya da tecrübeyi değil; kudretsizliği, gençlikse toyluğu değil; gücü” temsil etmeye başlamıştır.²² Cemil Meriç, Avrupa’ya boyun eğmeyi bir erillik yitimi olarak nitelendirir.²³ Doğu, fikre geç kalmışlıkla ilişkilendirildiğinde, başka bir ifadeyle Batı’nın her cephede üstünlüğü kabul edildiğinde “kadın” olarak düşünölmeye başlar. Ancak bu kadın Avrupa’nın özdeşleştirildiği gibi genç bir kadın da değildir. İffetli, yaşlı, olgun bir ruh taşıyan “anne”dir. Doğu’nun geç kalmışlığının mirası babadan değil, kadından geçmiş gibidir. Bu yaklaşım, eril gücün sağlamlığına, haysiyetine yönelik düşünce mirasının sarsılmaz olduğunu göstermesi bakımından dikkat çeker.

Tanpınar’da Şark ya da Doğu annedir, yani kadındır. Hatta onun algısına göre Şark, “ölü anne”dir. Eserlerinde kaybolan, yitip giden mazi özlemini dile getiren Tanpınar’a göre Doğu’nun anne şefkatini andıran özelliği mazi gibi yok olup gitmiştir. Tanpınar, Doğu’yu “ana kaybıyla ilişkilendirmiş; giderilmez bir öksüzlük, bitmeyen bir yas duygusuyla birlikte” anlatmıştır. Tanpınar’da Doğu, “kendi yüzünü göremediği için bize de ayna tutamayan, bakışları donuklaşmış, aynası körelmiş eski masal sultanıdır artık.”²⁴ Tanpınar’ın anneliği kutsadığı açıktır. Bu yaklaşımın bir başka ifadesi de *Huzur* (1948) romanında görülür. Romanda Nuran, bütün mutsuzluğuna ve sorgularına rağmen kızı için eşine döner. Annelik duygusu, kadınısı beklentilerine galip gelir.

²¹ Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, s. 88.

²² *age.*, s. 80.

²³ *age.*, s. 77.

²⁴ *age.*, s. 94.

4. Kültürel Kırılma: Yeni Bir Kadınlık ve Annelik Algısı

Yaklaşık yüz elli yıllık süreçte kadına ve anneliğe yüklenen değerlerin birbiriyle uyum içinde oldukları görülmektedir. Kadını “geleneğe” yakın olarak kodlayan zihniyette erkek seçen, kadınsa seçilen kişidir. Bazı hallerde kadın –özellikle aşk konusunda– şekil olarak iktidara sahipmiş gibi görünse de bunun belli koşullarda mümkün olduğu vurgulanır: *İntibah* (1876) romanında Mehpeyker, Ali Bey’e gerçekten âşık olmuştur. Onun bu aşktaki ısrarı sayfalarca anlatılırken, Dilaşub’un utana sıkıla hissettiği duygulardan üstünkörü bahsedilir. Mehpeyker, hafifmeşrep bir kadındır ve onun aşkı, temiz aile çocuğu olan Ali Bey’i “sokak”a davettir. *Aşk-ı Memnu*’da (1900) Bihter âşiktir; ama anne olmadığı için mevcut durumdaki “ailesizlik” aşkını yaşaması için uygun bir ortam sunar. Duygu ve düşünce dünyası ile hayat algısı saraya, sultana, babaya tapma noktasına varan bir aşk ile kuşatılmış olan Osmanlı zihniyetiyle şekillenen Osmanlı toplumunda, sevgililer arasındaki aşk da sultan ile kul arasındaki ilişkinin yansıması biçiminde okunabilir. “Bu bağlamda da Osmanlı toplumu bilemediği için aşkı arama”mış, “sevgiliyle tanışama”mıştır.²⁵ Sevgiliyi seçme noktasında kadına öncelik verildiğinde ya hafifmeşreplikle yargılanmış ya da anne olmayışıyla açıklanmıştır.

Tanzimat’tan günümüze kadar kültür ve edebiyatımızda, toplumsal zihniyette onay gören Dilaşub karakteri, yakın dönemin bazı romanlarında geride kalmış; Mehpeyker –“lanetlenme” pahasına– öne çıkmıştır. Bu romanlarda kadın demek, her türlü otoriteden sıyrılmış; aşk evliliğinin peşinden giden, kendinden sorumlu, yaşam tarzını seçme hürriyetine sahip, yalnız kalmaktan korkmayan, kendilerinden önceki kuşaklar tarafından aktarılan kadın kimliğini reddedip kendi inşa ettiği bir kimlikle var olmak isteyen kadınlardır. İslâmi, milliyetçi, Batılı otoriteye başkaldıran bu kadın karakterlerin en belirgin özelliği annesiz oluşları veya toplum tarafından dayatılan ideal anne kalıplarına uymamalarıdır. Burada annesizlik bir kaçış alanı değil; bir tercih olarak sunulur. Aysel Özakin’in *Genç Kız ve Ölüm* (1980), Ayla Kutlu’nun *Cadı Ağacı* (1983), Buket Uzuner’in *İki Yeşil Su Samuru* (1991), İnci Aral’ın *Ölü Erkek Kuşlar* (1991) ve *Hiçbir Aşk, Hiçbir Ölüm* (1997) ve Feyza Hepçilingirler’in *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar?* (1993) romanlarındaki kadınlar “kurtulmuş” olmanın bir adım ötesine geçme cesareti gösteren kadınlardır.

“Dünya tarihinin en büyük üç yapıtı olarak kabul edilen Sofoklesin trajedisinde, *Hamlet*’te ve *Karamazov Kardeşler*’de oğullar, babaları öldükten veya onu kendi eliyle öldürdükten sonra özgürleşirler, benliklerini bulurlar.”²⁶ Edebiyatımızda buna benzer bir kendini bulma macerası Tanzimat’ta olduğu gibi babasızlıkla değil, çok uzak bir gelecekte yazılan romanlardaki anne kaybıyla gerçekleşir. Bu kopuşun 1980 sonrasına

²⁵ Teber, *Tutunamayanların Politik Psikolojisi*, s. 82.

²⁶ *age.*, s. 167.

denk gelmesi oldukça anlamlıdır. Kadının özgürlük arayışı, benlik inşası 1980'lerde yitirilen demokrasi ortamına duyulan özlemin bir boyutunu ifade eder.

1980 sonrası Türk romanlarındaki kadınların özgürleşme macerası, birey idrakinin değişimine de işaret etmektedir. Lucaks, geleneksel toplumlarda birey kavramının olmadığını, dahası teşvik de edilmediğini söyler. “Osmanlı Devleti durgun tımar ve benzeri üretim tarzı ve ilişkileri içinde canlı insan ilişkilerinden, bu ilişkilerin ortaya çıkarabileceği kültürden yoksun” kalmıştır. “Geleneksel toplumun getirdiği ‘bitkisel yaşam’ insanların felsefeden, sanattan ve bilimsel düşünceden haberdar olmalarını” önlemiştir.²⁷ İnsanın, kendini ısrarla inkâr ettiği bu toplumsal sistem içinde birey kavramı yerine, “ideallerini devletin acil menfaatleri için fedaya hazır” bulunan “kul” söz konusudur.²⁸ Birey kavramı ve bireysel kimlik arayışı modern bir problemdir. 1980'lerde “birey” kavramı edebiyatta kendine geniş bir yer bulur. Bu kavram, söz konusu dönemin romanlarında çoğunlukla kadının cinsel özgürlüğü biçiminde ele alınır. Ancak burada bireyin, biçimsel ve yanıltıcı bir özgürlük içerdiğini söylemek yerinde olur. Çünkü birey, 80'li yıllarda tüketime sunulmak üzere üretilmiş bir kavramdır; bir üründür. Bir kültürün devam ederek gelişme çizgisinde kendiliğinden edinilen yaşamsal bir tercih olmadığı için kelimenin kendisi gibi “bireysel” kalır. Romanlarda kadının birey olarak özgürleşmesi; yaşamla bilinçli ve bireysel bir ilişki içinde olmalarıyla gerçekleşmiştir. Bu bir sıçrayış hamlesi olarak değerlendirilse bile, sorunlu birey idrakinden dolayı enine değil; boyuna bir sıçrayış olarak kalır.

Aysel Özakin'ın *Genç Kız ve Ölüm* (1980) adlı romanında henüz dokuz yaşındayken annesinin intiharı üzerine halası tarafından büyütülen Nuray'ın yazarlıkla kendini var etmeye çalıştığı hikâyesi anlatılır. Romandaki olaylar, Nuray İlkin'in romanına paralel olarak ilerler. Ankara Güzel Sanatlar Kulübü tarafından yılın romancısı seçildiği ödülünü almak üzere İstanbul'dan Ankara'ya giderken tren yolculuğu esnasında Nuray'ın gözlemleri, geçmiş sorgusu, kızı Seçkin'le olan ilişkisi bir arada ele alınır. Romanın kilit noktası Nuray'ın annesizliği ve kendi annelik duygularıdır. Edebiyatla hayatın kesişme noktasında bulunmayan, edebi düzlemde de olsa farklı bir kadın kimliği üreten *Genç Kız ve Ölüm*'de, Nuray karakteri aracılığıyla bir kadının “kendini kazanma” mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştır. Nuray, kazandığı ödülü kendini bağlayan bütün otoritelerden (annelik, iyi bir eş olma) bir öğ alma biçiminde değerlendirir ve şu soruyu sorar: “Niçin kadın olmak, insan olmanın karşısına bir engel gibi çıkıyordu?”²⁹ Var olmak, özgür olmak, çevreye yabancı olmak, geleneklere başkaldırmak ve kadınlara benzememek gibi “ideal Türk kadını”nın düşünmekten bile çekindiği konuları yüksek sesle dile getirir: “Niçin anne olmanın tadı sıkıntılı bir yükümlülüğe dönüşüyordu?

²⁷ Teber, *age.*, s. 78.

²⁸ *age.*, s. 86.

²⁹ Özakin, *Genç Kız ve Ölüm*, s. 165.

Çünkü diyordum, kadınlara anne olmanın dışında var olma hakkı tanınmak istenmiyor. (...) Niçin diyordum bir çocuğu yaşatmak için bütün yaşama zenginliğini içine gömsün kadınlar? Annelik kutsal bir görev olarak benimsetiliyordu. Kendini adayış... (...) Çoğu anneler... Doyumsuz ve pişmandılar.”³⁰ Bu anlayış, kadına ilk kez anne olmanın dışında bir varoluş biçimini salık verir. Varlığını bir evle sınırlandırmak istemeyen, “Dünya, bir evin içine nasıl sığdırılır?” sorusunu soran Nuray, kendinden annelik bekleyen kızını, akşamüstü kapıda beliren kocası için hazır etmek zorunda hissettiği gülümsemesini, “özgürlüğü yaşamayan bir toplumda bireysel özgürlüklerin bir sorumsuzluğa dönüştüğünü sezdiren” çevre baskılarını bir ayak bağı olarak değerlendirir ve her şeyi terk ederek adeta bir yazgıdan kaçır gibi uzaklara gider.³¹

Elizabeth Badinter’in tespitiyle, özellikle 1980-2010 yılları arasında dünya genelinde annelik konusu siyasetin, sosyolojinin önemli gündem maddelerinden biridir. 1980’lerden itibaren Amerika ve Avrupa’da anneliğin kadın kaderinin merkezine yerleştirilmesi söz konusudur. Annelik ile kişisel çıkarları arasında bir seçim yapması gerektiğinde kişisel çıkarını tercih eden kadınların karşısına natüralizmin doğa ile yeniden ilişki kurmaya olanak tanıyan yasaları çıkartılır. Böylece kadınlardan annelik içgüdüsünün kadında doğası gereği bulunduğu ve kadının bu en temel içgüdüyle derinden bir bağ kurabilmesi hedeflenir. Bu sürecin ortaya çıkması 1973’te patlak veren petrol krizidir. Ekonomik kriz ve beraberinde yaşanan işsizlik, kadınların giderek iş yaşamından kopmasına sebep olur. Eve hapsolan kadınlara çocuklarının bakımı görevi kendiliğinden ortaya çıkar.³² Daha önce Descartes’ın, insanı doğanın efendisi ve sahibi olarak gören anlayışı terk edilmeye başlanır ve doğa, tıpkı 18. yüzyılda Rousseau’nun işaret ettiği gibi dönülmesi gerekli bir yer haline gelir. “Artık doğayı insanın ihtiyaçları ve isteklerine göre hâkimiyet altına almak ve kullanmak değil, doğanın yasalarına boyun eğmek söz konusudur.”³³ Bu bağlamda, 1980’lerde dünya genelinde entelektüeller ve sanatçılar, doğa yasalarına egemen olmayı değil; doğaya tabi olmayı öneren görüşler ileri sürmüştür. Badinter’in ifadesiyle, “insan ve doğa arasındaki bozulmuş uyumu yeniden sağlamak için” adeta bir “baskı” uygulanmıştır.³⁴ Kadına ve anneliğe bu yaklaşım, anneliği, kadının ayrılmaz bir parçası olarak kodlayan bir kültürel gelenekten gelen Türkiye’de de karşılık bulur. Piar Araştırma Şirketi tarafından 1980’ler boyunca farklı kurumlar için farklı amaçlar doğrultusunda yapılan araştırmalar, söz konusu yıllara ait tutum ve değerler hakkında önemli ipucu niteliğindedir.³⁵ Aile ve

³⁰ Özakın, *age.*, s. 138.

³¹ *age.*, s. 108.

³² Badinter, *Kadınlık mı? Annelik mi?*, s. 37-38.

³³ *age.*, s. 42.

³⁴ *age.*, s. 43.

³⁵ Tekeli, “1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar”, s. 18.

kadın konusu üzerinde yapılan araştırmaların sonuçlarına göre Türkiye’de aile kurumu genellikle geleneksel yapısını muhafaza etmektedir. Yani aile ilişkilerinde patriyarkal (ataerkil) düzen ağırlıklıdır.³⁶ Tekeli’ye göre, özellikle 1980’lerde bütün değerlerde, inançlarda ve tutumlardaki derin çözülmeye rağmen toplumdaki en geleneksel kurum olan ailenin bu kadar sağlam kalabilmesi dikkat çekici bir durumdur.³⁷

Feyza Hepçilingirler’in *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar?* (1993) adlı otobiyografik romanında da *Genç Kız ve Ölüm*’deki Nuray’ın kaçışına benzeyen bir durum söz konusudur. Bu romanda da 1980’lerde siyasetin gündemiyle örtüşmeyecek türde bir kadının kendi kimliğini seçme mücadelesi anlatılır. Sibel Gökşen, annesini çok küçük yaşta kaybetmiştir. Babası, Sibel’i ve kardeşi Orhan’ı anneannesine bırakır. Anneanne, çok sert ve otoriter bir kadındır. Sibel’in okumasını da desteklemez. Sibel bütün zorluklara, engellemelere rağmen İstanbul’da öğretmen okulunu kazanır. Üniversitede tanıştığı Haluk’la evlenmeyi bir kurtuluş olarak görür. Ancak otorite ve baskı, evliliği boyunca devam eder. Haluk’un annesi Hayriye Hanım, Sibel’i anne terbiyesi almamakla suçlar. Bu sırada İzmir’de üniversitede ders vermekte olan Sibel, derste Nazım Hikmet’ten okuduğu bir şiir dolayısıyla görevden alınır ve Trabzon’a sürülür. Sibel’in önünde iki yol vardır: Ya istifa edecek ya da iki çocuğunu ve eşini geride bırakıp Trabzon’a gidecektir. Sibel ikinci yolu tercih eder ve her şeyi geride bırakmaya karar verir. Şöyle düşünür: “Kendim olmayı başarmaya çalışan bir benim. Başka türlü olmaya da görünmeye de önem vermeyen biri.”³⁸ Anneliği ile kariyeri arasında bir tercih yapmaya zorlanan Sibel için bu seçim bir bağımsızlık savaşıdır:

... doğru olduğuna inandığım şeyi yapıyorum. Herkes ne derse desin, ne düşünürse düşünsün. Ev kadınlığına razı mı olsaydım? Bunca yıllık zorlu bir yolu aştıktan sonra, kocasının gömleklerini yıkayıp ütöleyen, daima geride, hep geride kalmaya mahkum ve razı sıradan bir kadın? Yıllarca sürdürdüğüm çaba, onca zorluğu tek başına göğüsleme bir yer elde etmek, bağımsız bir kişi olmak için değil miydi? Tam öyle bir yer edinmişken, tam kendi sorumluluğu, kendi gücü olan bir insan haline getirmişken kendimi, teslim bayrağı çekmek bana yakışır mıydı?³⁹

“Tek başınalığı öğrenmeyi”, kendini kazanmayı; kendini anne, eş, öğretmen ve kadın olarak belli kalıplar içinde en iyiye ulaşmak için çabalamaya tercih eden Sibel, o güne kadar bütün kadınların masallarla kandırıldığını düşünür; “Niye aldattık kendimizi ya da kim aldattı bizi?”, diye sorar.⁴⁰ O; çarpmadan, yaralanmadan geçmenin

³⁶ Tekeli, *age.*, s. 24-25-26.

³⁷ *age.*, s. 26.

³⁸ Hepçilingirler, *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar?*, s. 11.

³⁹ *age.*, s. 98.

⁴⁰ *age.*, s. 204.

olanaksız olduğu “küçük bir delikten sıyrılıp uçmayı başarmıştır; “eski gönüllü tutsaklık” hayatına, evliliğe dönmek istememektedir.⁴¹

Türk toplumunda çeşitli kadın tipleri kabul edilmekle birlikte ancak belirli bir kadınlık talep edilmektedir. “Buna göre Türkiye’de kadınlar kendilerine belirlenen yerlerde, belirlenen biçimlerde davrandıkları takdirde kabul” görmekte ve “bu sınırları ve talepleri aşmaya, kendi tanımlarını üretmeye çalışan kadınlar ise toplum tarafından taciz edil”mektedir.⁴² 1980-1990 yılları arasında iki boyutlu kadınlık tanımlamasının dikkat çekici olduğunu vurgulayan Saktanber, bunun “kadınları koruma altında tutarak cinselliğin üstü örtülmüş olanlar (*evli olan kadınlar*) ve koruma altında olmayıp cinselliğinin ötesinde herhangi bir kimliği olmayanlar (*evli olmayan kadınlar*) diye iki anlayıştan kaynaklandığını ileri sürer.⁴³ 80’lerde kadınlara yönelik hazırlanan televizyon programlarında kadının temel yerinin aile olduğunun altı çizilir. İyi annelik, uyumlu eş vurgusu baskındır. Çalışan kadınlar da “aynı zamanda mükemmel bir ev kadını ve anne oldukları sürece başarılı addedilen kadınlardır.⁴⁴ Toplumsal hafızanın öteden beri kadınlık ve annelik konusunda muhafaza ettiği değerlere başkaldıran romanlarda annesizlik, kadını kendi olma yolundan alıkoyduğu düşünülen geleneğin aradan çekilmesini ifade etmesi bakımından önemlidir. Romanlardaki kadınlar, kadınlıkla ilgili o güne kadar söylenen hiçbir tarife uymayan, Türk romanının yeni tipleridir. Nuray da Sibel de “sevme özgürlüğünü”, “sevme hakkına” tercih eder.⁴⁵ Ayrıca romanlarda, aşksız evliliklerin olumsuz sonuçları üzerinde de durulur. Duben ve Behar’a göre, geleneksel toplumlarda “bizim anladığımız anlamda aşk evliliği, bireyin toplumdaki aile gruplarının egemenliğine karşı radikal bir karşı çıkış”tır.⁴⁶ Osmanlı toplumunda aşk evliliği konusunda ahlâkî bir endişe duyulmuştur:

Sevip de varmak, sevip de almak nazariyesi günden güne tesirini arttırıyor: Lâkin bu tarz hareketin ferdâ için müthiş bir sukût-[ı] ahlâkî hazırladığından her iki taraf bîhaberdir. Dinin, ahlâk ve âdâtın tecelli ettiği merasim aleyhine hareket etmek tecrübesini bir kere yaptıktan sonra bilmem ki hangi kuvvet veya nüfuz-ı hâriku’l-âde bu kendi âdâtını ve bu itibarla başkalarının ta’yib ve tenkid[â]tını istihfaf edenleri ahlâksızlığa düşmekten men edebilir?⁴⁷

⁴¹ Hepçilingirler, *age.*, s. 246-247.

⁴² Saktanber, “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne”, s. 203.

⁴³ *agm.*, s. 204.

⁴⁴ *agm.*, s. 193.

⁴⁵ Hepçilingirler, *age.*, s. 223.

⁴⁶ Duben ve Behar, *İstanbul Haneleri*, s. 101.

⁴⁷ Haşim Nahid ve Şeyhülislam Mustafa Sabri, “Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku”, s. 1108.

Aşk evliliği konusundaki bu yaklaşım günümüzde yaygın bir kanaat değilse de başka bir düşünce sistemi içinde, başka bir boyutta devam etmektedir. “Temelleri 19. yüzyıl sonunda atılan kadın-erkek arası zihinsel uyum meselesine göre” kurulan evlilikler, adeta toplumsal bir amaca hizmet eder. Seda Başer-Çoban’ın, Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak* (1973) romanında Aysel’in Cumhuriyet’le, daha doğru bir ifadeyle bir zihniyetle evlendiğini vurgulaması bu bakımdan dikkat çekici bir örnektir.⁴⁸ Başer, evlilik hayatında kadın ve toplum içinde “aydın” bir kadın olarak köşeye sıkışan Aysel’in bu durumunu, Cumhuriyet’in kadına yönelik modernizm projesinin iflasına karşılık geldiğini ifade eder.⁴⁹ Kendilerine miras kalan değerleri geçersizleştiren yakın dönemin bazı romanlarında aşk evliliğini talep etmek bir zihniyetin reddidir. Geleneğin aktarıcısı olan anne ortadan kalkınca, kendini ifade noktasında uygun bir ortam yaratılmış olur.

Ayla Kutlu’nun *Cadı Ağacı* (1983) romanının karakteri Nilüfer’in yaşadığı boşluk duygusunun temel sebebi, âşık olduğu öğretim üyesi Halil’i kaybetmesi ve aşkı bir daha yakalayamamasıdır. Bir görevi yerine getirir gibi yaşadığı evlilik hayatı, yalnızlık duygusunun daha da derinleşmesine sebep olur. Yoksul bir hayatın içinden gelip doktor olmayı başaran Nilüfer, kendini bulma noktasında Nuray ve Sibel kadar şanslı değildir belki; ama aşkı arama konusundaki ısrarı –hatalarına rağmen– onu öne çıkarır. Annelik konusunda o da bir sınavdan geçmiştir: Başlangıçta anne olmayı hiç istemez; çünkü anneliğin kariyerini yok edeceğini düşünür. Ne var ki toplumun evli bir kadından beklediği annelik vazifesini sonunda yerine getirir. Kızları Suna dünyaya geldiğinde kocası Vedat tarafından yalnızlaştırılan Nilüfer, vazifesinin sadece çocuk doğurmak olduğunu düşünmeye başlar ve kızına karşı öfke ile dolar. Suna, henüz üç yaşına gelmemişken pencereden düşerek ölür. O esnada Suna’nın yanında kendi annesi olduğu için Nilüfer bu olaydan annesini sorumlu tutar ve araları asla düzelmeyecek şekilde açılır. Annelik duygusunu iki taraflı olarak kaybeden Nilüfer, kendine yepyeni bir yol çizer.

Buket Uzuner’in *İki Yeşil Su Samuru* (1991) adlı romanında aşk evliliğine ilave edilecek yeni bir beklenti ortaya çıkar: Entelektüel uyum. Nilsu, on dört yaşındayken annesi bir ressamla evi terk eder. Tıp doktoru olan babası yaşamının büyük bir bölümünü laboratuvarında geçirdiğinden, Nilsu’yu ve kardeşi Cem’i anneannesi büyütür. Nilsu’nun kişisel gelişimi ve kadınsı beklentilerinde babasının sevgilisi Selen’in etkisi büyüktür. Selen’e göre Nilsu’nun yaşamındaki erkek onu entelektüel olarak tamamlamalıdır: “Peki seni düşündürüyor ve düşündürüyor mu? Sen yalnızca enine boyuna değil; derinliğine de gelişmiş bir kadınsın. Yüzey hesabı kadar hacim hesabı da bilmeli seni elinden kaçırmak istemeyen erkek.”⁵⁰ Nilsu anneliğin doğum, hasta-

⁴⁸ Başer-Çoban, *Tanzimat ve Servet-i Fünûn Romanlarında Anneliğin Kaybı ve Çocuksuzluk*, s. 67.

⁴⁹ *age.*, s. 68.

⁵⁰ Uzuner, *İki Yeşil Su Samuru*, s. 222.

lık, büyümek, yaşlanmak ve ölmek kadar doğal oluşumlardan “kadının payına düşen ekstralar” olduğu inancındadır. Ona göre bunlar bir yaşam içinde mutluluk, sevinç, şans ve şanssızlık kadar olasılık sınırları içindedir. “ ‘Anne’ ve ‘karı’ olmanız için çok çalışmanız, çok iyi eğitilmiş olmanız ve başarı hırsıyla donanmanız gerekmez. Hemen hemen bütün yetişkin dişiler birinin karısı ve birinin annesi olabilirler. Hâlbuki doğal oluşumun dışında seçilen hedefler ulaşılacak için irade, mücadele, çalışkanlık, birikim ve enerji gerektirirler.”⁵¹ 1980 sonrası Türk romanında kadın, vazgeçişler toplamı olarak romanlardaki yerini alır. Bu süreçte başta anne olmaktan, sonra “bacı” olmaktan vazgeçmiş; sadece kadın olmak istemiştir. Nilsu’nun, annelik ve “karılık” dışında kendine koyduğu hedeflerde annesizliğin etkisi yadsınamaz. Annesiyle birlikte yaşadığı yıllarda kadınlar üzerindeki şu düşünceleri bakış açısının değişimine işaret etmesi bakımından önemlidir: “Beş yaşındayken ‘kadınlar’ üzerinde düşündüklerim oldukça basitti. Okula giderler, evlenip ‘gelin’ olurlar; sonra da doğurup ‘anne.’”⁵² Romanda Nilsu’yu küçük yaşta terk eden annesi Nilgül’ü bu kaçışa zorlayan güç de evliliğin tekdüze yaşantısı olduğu kadar, annelik duygusunu kadınlığın önünde bir engel olarak hissetmiş olmasıdır. Nilsu’nun annesi hakkındaki düşünceleri olgun bir kadın olduğunda değişmeye başlar; doğru bir ifadeyle Nilsu, annesinin bu kaçışını kadınısı beklentilere bağlayarak onu anladığını düşünür.

Türkiye’de 1980’lerden sonra kadın sorunları üzerinde ciddi şekilde durulmaya başlanır. 1989’da Ankara’da toplanan I. Feminist Hafta Sonu ve aynı yıl düzenlenen I. Kadın Kurultayı “egemen patriyarkal ilişkiler altında çok yönlü ve karmaşık sorunlarla yüz yüze gelen” kadın sorunlarının çeşitli mecralarda gün yüzüne çıkartılmasını ve çözüm üretilmesini hedefler.⁵³ Kadına evin ve çocuk yetiştirmenin dışında hedefler gösteren ve bu bağlamda erkek bakış açısından yansıtılan kadın imajıyla uyumayan özgür, dinamik, entelektüel kadın tipini öne çıkaran bazı kadın dergileri de söz konusu dönemde kendi ayakları üstünde durmayı salık veren çalışmalarla örtüşür. Buna karşın, evlenip çoluk çocuğa karışmak yerine bağımsız birey olmak için yola çıkan kadınların çoğunun bu seçimin bedelini ödedikleri vurgusunu yapan yayınlarda söz konusudur.⁵⁴ Burada kadının seçme özgürlüğünden duyulan memnuniyet bir tarafa bırakılarak; kadınların yalnız, yani bağımsız yaşamaları olumsuzlanır. Dönem romanlarında, kadınlarla ilgili meselelerin anneliğe indirildiği toplumsal hafızaya ters düşmek pahasına, kadınlara kendi kimliklerini oluşturabilmek ve ona sahip çıkmak için bir fırsat sunulmuştur. “Kadınlarla kurulan ilişkinin kadınlardan yana bir nitelik taşıması”, bu romanları önemli kılan unsurlardan biridir.⁵⁵

⁵¹ Uzuner, *age.*, s. 61.

⁵² *age.*, s. 57.

⁵³ Tekeli, “1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar”, s. 32.

⁵⁴ Saktanber, “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne”, s. 203-204.

⁵⁵ *agm.*, s. 206.

İnci Aral'ın *Ölü Erkek Kuşlar* (1991) ve *Hiçbir Aşk Hiçbir Ölüm* (1997) romanlarındaki Suna, Simden ve Sara (Halise) üzerinden evlilik kurumu sorgulanır. Hepsinin ortak özelliği annelikle ilgili sorunlarının olmasıdır. *Ölü Erkek Kuşlar*'da Suna, Su ve Na olmak üzere iki farklı kişiliğe sahiptir. Su, sakin ve geleneksel kuralları benimseyen, onlara itaat etmeyi seçen kişilik; Na ise etrafını kuşatan bütün otoritelere başkaldırmayı seçen kişiliktir. Roman adeta Su ile Na arasındaki kişilik savaşını anlatır. Su'yu, savunduğu değerler ve Na'yı toplumsal beklenti istikametinde bastırmaya çalışan özelliği ile Na'nın içindeki anne sesi olarak düşünmek mümkündür. Na'yı evcilleştirmeye çalışan, Su (anne-gelenek) her yol ayrımında Na'nın karşısına çıkar ve onu kendisi olmak üzere çıktığı yoldan döndürmeye çalışır. Ancak bütün çabalarına rağmen Na, kendisi için uygun gördüğü yolu seçmeye karar verir ve boşandıktan sonra çocuğunu babasına bırakıp gider. Na, anne olmayı özgürlük kaybı olarak değerlendirmektedir. Oysa o "... kendim olmaya, yoksunluğun ve acının tadını sessizce ve kendimce yaşamaya gereksinim duyuyordum" diyerek yalnızlığı göze almıştır.⁵⁶ Koza gibi ördüğü yalnızlığına hiçbir şey bulaştırmamaya da kararlıdır: "Kapılarını kapat. Öyle sıkı kapat ki bir daha kimse, hiçbir zaman senin o zedelenmiş yalnızlığına adım atamasın. Onu onar ve koru, çünkü o sensin."⁵⁷

Hiçbir Aşk, Hiçbir Ölüm (1997) romanında Simden, annesi Sara (Halise) tarafından terk edilmiştir. En büyük hayali şarkı söylemek olan Sara, evlilik hayatına uyum sağlayamayan bir kadındır. Yıllar sonra Simden'le karşılaştığında ona şöyle söyler: "Ne aradığımı, ne istediğimi bilmeden evlenmişim ve bir türlü de bilemiyordum. Sıkıntı içindeydim, çok bunalmıştım, huzursuzluğumu çevreme de bulaştırıyordum, sana, bebeğime bile."⁵⁸ Simden, yaşadığı mutsuz evlilikte kendi olma bilincini kaybetmeye başladığını düşünüp yeni bir yol çizmeye karar verdiğinde annesinin hislerini anlamaya başlar: "Evlilik cinayetle biter, demişti annesi bir gün Simden'e. Kadın için ölümdür. Kadın özgür olmalı. Bu sözleri sayısız aşklar yaşamış ve üç kez evlenmiş birinin söylemesi hem garip, hem mantıklıydı."⁵⁹ Romanda, Sara'nın da annesiz büyümüş olması dikkat çeker. Sara ve Simden aynı duyguda birleşmiş gibidir: Annesizlik. Annesiz kalış, onlara kendi seçtikleri yolda gitme kolaylığını sağlamıştır. Sara'ya göre "bir kadının hayatı doğurduğu çocuk ya da çocuklardan ibaret" olmamalıdır.⁶⁰ Romanda, annesizlik hem bir özgürlük hem de eksiklik olarak ele alınmıştır. Sara, ölmeden önceki itiraflarında kızına duyduğu özlemi uzun uzun anlatır. Simden, bebeğini doğduktan bir yıl sonra kaybettiğinde bir daha anne olamayacağını öğrenir ve evliliğindeki mutsuzluğu

⁵⁶ Aral, *Ölü Erkek Kuşlar*, s. 25.

⁵⁷ *age.*, s. 101.

⁵⁸ Aral, *Hiçbir Aşk, Hiçbir Ölüm*, s. 67.

⁵⁹ *age.*, s. 21.

⁶⁰ *age.*, s. 106.

çocuksuz kalışıyla ilişkilendirir. Ne var ki annelik, bir kadının kendini onayladığı yegâne şekil olmaktan çıktığı için çocuk isteği başka zorluklarla çatışmıştır. “Önce ben” in ilke haline gelmesi anneliğin bir meydan okuma, hatta bir çelişki olarak duyumsanmasına sebep olmuştur.⁶¹ Tamamlanma duygusunu doyumak isteyen Sara ve Simden’in önünde üç seçenek vardır: “Kişisel çıkarlarına mı yoksa annelik işlevlerine mi öncelik vereceklerine bağlı olarak anneliği benimsemek, reddetmek ya da müzakere etmek.”⁶² Onlar, kişisel çıkarları noktasında anneliği reddetmiş olan kadınlardır.

Sonuç

Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*’da, özgür olmayı huy edinmekten bahseder. Ortak oturma odalarından uzaklaşıp “kendine ait bir oda” yaratabilen kadınlar için bu durum, kendi başına yol almanın sembolik bir ifadesidir. Kendine ait bir oda, tutunduğu bir kol olmadığı gerçeğiyle yüzleşme cesaretini göstermektir ve Woolf’a göre bu, kadın özgürlüğü için fırsat doğuracak yegâne yoldur. Toplumumuzda, kadının doğduğu günden yetişkin bir birey olana kadar geçen süre içinde çoğunlukla çevresinin tecrübe ettiği, onayladığı yaşamsal sonuçlara göre hareket etmesi beklenmektedir. Romanlarda annenin kaybı; kadını düşünceleriyle yalnız bırakmak, yaşamı sorgulamasına imkân tanımak ve vardığı noktada fikirlerini uygulayışını seyretmek için bir fırsat anlamlarına gelir. Romanlardaki kadınlar, aileyi tümünden reddetmek yerine sadece kendilerine ait bir odaya ihtiyaç duyan ve bunu duyuran; bu tercihleriyle Türk romanının yeni kadın tipleridir; aile büyükleriyle birlikte yaşama geleneğinden kopup gelen bir zihniyetin tek başına eve çıkma cesareti gösteren kadınlardır. Onları, toplumumuzun Batılılaşma macerasının sonucu olarak okumak yerine; değerleri ve bunları savunma biçimleriyle kendine özgü modern Türk kadını olma özelliği gösterdikleri gerçeğiyle değerlendirmek doğru olacaktır.

⁶¹ Badinter, *Kadınlık mı, Annelik mi?*, s. 21.

⁶² *age.*, s. 12.

KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, haz. Gizem Akyol, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Aral, İnci, *Ölü Erkek Kuşlar*, İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- _____, *Hiçbir Aşk, Hiçbir Ölüm*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2010.
- Berrin, Şaziye, *Baybiçe*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.
- Badinter, Elizabeth, *Kadınlık mı? Annelik mi?*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Başer-Çoban, Seda, *Tanzimat ve Servet-i Fünûn Romanlarında Anneliğin Kaybı ve Çocuksuzluk*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Demirci-Yılmaz, Tuba, “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)”, *Cogito, Annelik*, S. 81/Yaz, 2015, s. 66-91.
- Demirdirek, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Duben, Alan, Cem Behar, *İstanbul Haneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Gürbilek, Nurdan, *Kör Ayna Kayıp Şark*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Haşim Nahid, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, “Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi III*, Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Hepçilingirler, Feyza, *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar?*, İstanbul: Everest Yayınları, 2015.
- Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yoldaşlar*, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Kutlu, Ayla, *Cadı Ağacı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.
- Morkaya, Burhan Cahit, *Ayten*, İstanbul: Gayret Kitabevi, 1941.
- Özakın, Aysel, *Genç Kız ve Ölüm*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Öztan, Ece, “Annelik, Söylem, Siyaset” *Cogito, Annelik*, Sayı: 81, Yaz, 2015, s. 91-107.
- Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Saktanber, Ayşe, “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 187-207.
- Stacey, Judith, “Aile Öldü Yaşamın Ailelerimiz”, *Sosyalist Feminist Proje I*, çev. Özge Kelekçi, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2012.
- Tekeli, Şirin, “1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 15-47.
- Teber, Serol, *Tutunamayanların Politik Psikolojisi*, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2014.
- Uzuner, Buket, *İki Yeşil Su Samuru*, İstanbul: Everest Yayınları, 2017.
- Woolf, Virginia, *Kendine Ait Bir Oda*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2016.

